

ВІДГУК

офіційного опонента доктора психологічних наук, професора, завідувача кафедри педагогічної та вікової психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки ГОШОВСЬКОГО Ярослава Олександровича на дисертацію ШАМНЕ Анжеліки Володимирівни «**Теорія і практика психосоціального розвитку особистості у підлітковому та юнацькому віці**», подану на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Дисертаційна робота Шамне Анжеліки Володимирівни є авторським баченням концепту психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці, дослідження якого має неабияке теоретичне та практичне значення. Особлива значущість зумовлена як логікою розвитку сучасної психологічної науки, яка все частіше звертається до різнобічного, цілісного вивчення складних психологічних феноменів, так і потребами освітньої практики у психологічній підтримці навчання, виховання та розвитку сучасної молоді, у науково обґрунтованих показниках та нормативах розвитку особистості у стрімко змінюваних умовах суспільного буття.

Зазначені два аспекти актуальності проблеми психосоціального розвитку – теоретичний і практичний – зумовлені онтологічною та гносеологічною важливістю досліджуваного явища як атрибутивної характеристики розвитку людини в онтогенезі, від адекватного та методологічно виваженого вивчення якого залежить розуміння цілого спектру інших проблем вікової психології та психології розвитку. Це зумовлює актуальність та істотне значення дисертаційної роботи для розвитку теорії вітчизняної психологічної думки і для площин реалізації генетично-психологічних ідей.

Слід зазначити, що на тлі високого інтересу до зазначеної проблеми у сучасній психології майже відсутні її цілеспрямовані, узагальнюючі

теоретико-методологічні дослідження. Нестача таких досліджень особливо помітна на фоні величезного обсягу накопичених з проблеми розвитку особистості у підлітковому і юнацькому віці знань, фактів, положень, що, безумовно, потребувало від дисертантки вміння продемонструвати належний рівень їх аналізу, синтезу, узагальнення і нового пояснення в контексті розбудови концепції психосоціального розвитку у цей період. Зауважимо, що поставлену вельми складну проблему дисертантка вирішила достатньо успішно, особливо враховуючи те, що дослідження зорієнтоване на інтеграцію різних парадигм наукового знання, а також на синтез вітчизняної та світової концепцій розвитку. Такий відважний сциентичний вчинок дав змогу наблизитися до розуміння складної, багатоаспектної й цілісної природи психосоціального розвитку.

Дисертантка достатньо глибоко розкрила наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів. Загалом дисертаційна робота відзначається продуманістю, чіткістю і логічністю. Завдяки цьому дисертантка отримала низку результатів, що суттєво поглиблюють уявлення про вікові й індивідуальні закономірності психосоціального розвитку особистості в період дорослішання.

Основним здобутком, який представлено на захист, є концепція психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці. Вона є втіленням оригінального авторського погляду на досить складні і фундаментальні проблеми вікової психології. Важливе положення, на якому базується концепція: феноменологія психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці значною мірою визначається контекстом культури і конкретно-історичними умовами, в яких відбувається дорослішання.

В опрацюванні поставленої проблеми авторка дотримується загальноприйнятих теоретико-методологічних основ наукового пізнання категорії розвитку, але, що є особливо важливим, вона послідовно розвиває та інтегрує вітчизняні концептуальні підходи у віковій психології, які представлено концепціями С. Максименка, Г. Балла, З. Карпенко, В. Татенка

та інших українських науковців.

Робота привертає увагу ґрунтовністю розробки методологічних засад вивчення проблеми психосоціального розвитку. Простежується послідовність і творчий підхід автора у використанні полідисциплінарної та полісистемної логіки його аналізу з позицій філософської, загальнонаукової та конкретнонаукової методології пізнання процесів розвитку/

У роботі реалізовано настанову на комплексність ідей і методів системного, генетичного, дихотомічного, психосоціального підходів та системи методологічних принципів (розвитку, системності, детермінізму та суб'єктності), які становлять своєрідний загальнометодологічний «каркас» дослідження.

Зазначимо, що генетичний підхід і експериментально-генетичний метод застосовуються у дослідженні не декларативно. Вони є визначальними складниками теоретико-методологічної бази дослідження і методологічною основою побудови концепції психосоціального розвитку, яка ґрунтується на положеннях та принципах генетичної психології Сергія Дмитровича Максименка.

Імпонує прагнення дисертантки у конструкті психосоціального розвитку подолати методологічну суперечність між акцентуванням значущості внутрішньої самодетермінації розвитку суб'єкта та усталеним ставленням до особистості як до результату інтеріоризації суспільного досвіду, інтегрувати дослідження феноменології суб'єкта, яке часто здійснюється поза системи суспільної детермінації і процесу соціалізації особистості, яке часто здійснюється поза врахуванням внутрішньої активності суб'єкта.

Зазначимо, що з реалізацією цієї мети пов'язаний великий обсяг історико-психологічного матеріалу з проблеми, який проаналізовано авторкою у **першому розділі** як основа подальшої операціоналізації поняття «психосоціальний розвиток у підлітково-юнацькому віці». Авторка послідовно доводить, що проблема психосоціального розвитку є

«лакмусовим папірцем», який визначає основні концептуальні розходження основних напрямків психології у розумінні структури і функціонування індивідуального – соціального, детермінації – самодетермінації, зовнішнього – внутрішнього у самосвідомості, ціннісній системі і чинниках розвитку особистості.

Слід зазначити, що предмет, мета та дослідницький шлях поданої до захисту дисертації логічно узгоджені між собою, сама робота відзначається належними цілісністю і змістовністю, а всі концептуальні здобутки авторки ретельно підкріплені усталеними теоретичними концептами описаними у фаховій літературі.

До найістотніших здобутків дослідження психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці можна віднести презентоване **у другому розділі**: чітке виокремлення меж та місця підлітково-юнацького віку у віковій періодизації розвитку; його обґрунтовану інтерпретацію як цілісного психосоціального феномену; міждисциплінарний аналіз та історичний екскурс терміну «отроцтво»; окреслення його своєрідної феноменології як вікового періоду, соціально-вікової групи та суб'єкта динамічних соціальних відносин у змінюваній суспільно-історичній ситуації.

Ці результати надають можливість подальшої розробки проблематики розвитку молоді у мінливих умовах соціальних трансформацій та інформаційно-техногенної революції, які знаменують *зміну соціальної ситуації розвитку сучасного отроцтва* та набуття ним нових психосоціальних характеристик.

Вирішуючи багатоаспектну проблему концептуалізації психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці, **у третьому розділі** авторка виходить з комплексу положень про суперечності як рушійну силу розвитку особистості та їх розв'язання як вікове завдання підлітково-юнацького віку.

На основі глибокого теоретико-методологічного аналізу різних парадигм пояснення сутності підлітково-юнацького віку, категорій

особистості й суб'єкта, сутності процесів персоногенези, соціогенези і суб'єктогенези та континууму «особистість – суб'єкт» авторкою здійснена експлікація і операціоналізація поняття психосоціального розвитку, яке визначено автором як складна інтегративна форма розвитку, соціокультурно зумовлена й індивідуально своєрідна форма міжпроцесуальних взаємодій соціогенези, персоногенези, суб'єктогенези у певних соціальних макро-, мезо-, мікроумовах.

Завдяки виокремленню особистісних і суб'єктних показників і критеріїв психосоціального розвитку у **четвертому розділі** автоці вдалося здійснити верифікацію концепції психосоціального розвитку в емпіричному дослідженні. Зазначимо, що програма емпіричного дослідження у його основних моментах знаходиться у чіткій відповідності із змістом визначених у теоретичній частині концептуальних основ феномену психосоціального розвитку.

Всі використані методичні прийоми, психодіагностичний інструментарій, засоби формувального впливу отримали належне теоретичне й емпіричне обґрунтування, відповідають предмету, меті і задачам дослідження, що значно підвищує їх валідизаційну цінність.

Цінністю констатувального етапу дослідження є чітка та логічна презентація психодіагностичного інструментарію, глибоко осмислена та реалізована організація емпіричного дослідження, що виявляється в обґрунтованості побудови його програми, в адекватності підбору стандартизованого інструментарію, котрі уможливають викриття сутності наукових проблем, які закладені в змісті основної та часткової гіпотез. Системний підхід авторки виявився у виваженому доборі системи методик та методів, представлених на стор. № 231 роботи. Слід відзначити, що заслуговує на позитивну оцінку розроблений авторкою тест-опитувальник, створений дедуктивним шляхом за допомогою факторного аналізу.

Раціонально-емпірична стратегія конструювання тесту, презентована у **четвертому розділі**, здійснювалася автором у декількох напрямках: розробка

теоретичної концепції психосоціального розвитку; виокремлення системи показників, що фіксують прояв конструкту в різних поведінкових ситуаціях; конструювання пунктів тесту; оцінювання валідності та надійності пунктів тесту. Вагомим авторським доробком є те, що теоретична модель змісту психосоціального розвитку, яку Шамне А.В. інтерпретує як континуум «особистість – суб'єкт» та способи розв'язання дихотомій психосоціального розвитку, виявилася адекватно відображеною в емпіричній структурі психосоціального розвитку, зокрема, у шкалах опитувальника.

Здобувачкою багатогранно проінтерпретовано великий масив отриманих результатів діагностики різних соціально-вікових груп підлітково-юнацького віку, в результаті чого встановлено ряд прогностично цінних соціально-вікових, гендерних й регіональних особливостей, вікових і індивідуальних закономірностей психосоціального розвитку сучасних українських підлітків та юнаків. Надзвичайно плідною нам здається інтерпретація варіантів розв'язання виокремлених авторкою функціональних дихотомій як *вибору* між позитивним і негативним напрямками дорослішання.

У п'ятому розділі вагомим доробком є результати емпіричної операціоналізації теоретичних положень про індивідуалізацію психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці. Доволі потужним й продуктивним слід визнати означені дисертанткою засади варіативності психосоціального розвитку: рівень і напрямок суб'єктної активності, які відображують особливості розв'язання дихотомії «детермінація – самовизначення»; рівень й напрямок соціальної активності, які відображують особливості розв'язання дихотомії «прагнення до переваги – соціальний інтерес»; спрямованість і цінності, які пояснюють особливості розв'язання дихотомії «самоактуалізація – умовні цінності»).

Практичний інтерес становлять виявлені авторкою психологічні особливості представників різних типів психосоціального розвитку. Наприклад, підлітки та юнаки суттєво відрізняються за спрямованістю: на успіх (типи «інтернально-домінантний» й «суб'єктно-домінантний») чи на

приналежність до групи (типи «доброзичливо-залежний» й «соціально-адаптивний»).

На особливу увагу заслуговує те, що визначена авторкою деструктивна модель психосоціального розвитку формуються на основі двох типів – «фрустровано-кризового» у підлітковому та «дезінтегрованого» у юнацькому віці. розробки програми тренінгових психотехнологій з активізації особистісно-суб'єктного потенціалу молоді та комплексу психопрофілактичних методів й прийомів з упередження деформацій її психосоціального розвитку, що є практично значущим результатом дослідження Шамне А.В..

Порівняльний аналіз якісних зрушень за результатами повторної діагностики показав наявність чітких позитивних змін компонентів психосоціального розвитку у двох типів підлітків - «інтернально-домінантного» та «фрустровано-кризового» та юнаків - дезінтегрованого» та «залежно-адаптивного». Отримані дисертанткою результати підтверджують ефективність розробленої програми та окреслюють шляхи ефективного психологічного супроводу психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці.

Емпіричне дослідження базується на достатньому за обсягом матеріалі, який різноаспектно проаналізований за допомогою статистичних методів, зокрема, кореляційного дисперсійного, факторного, регресійного аналізу, контент-аналізу.

Аналіз змісту дисертації свідчить про логічність і завершеність побудови дослідно-експериментальної роботи. Основні положення дисертаційного дослідження відображено в одноосібній монографії, у 27 статтях у науково-фахових виданнях (з них 25 – одноосібні), 9 статтях у міжнародних періодичних виданнях з психології. Результати дослідження апробовані на міжнародних науково-практичних конференціях, що проводилися в Україні, Польщі, Росії, Швейцарії. Висновки за проведеним дослідженням викладено повно, ґрунтовно, логічно.

Загалом, позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Шамне А.В., висловлюємо деякі зауваження й пропозиції:

1. Перше зауваження торкається положення про три базові дихотомії психосоціального розвитку «детермінація-самовизначення», «самоактуалізація-умовні цінності», «прагнення до переваги-соціальний інтерес», які мають загальні корені у змісті вікових завдань отроцтва. Зазначимо, що застосована авторкою ідея дихотомії та дихотомічного аналізу виявилася надзвичайно евристичною і плідною на всіх рівнях аналізу досліджуваного явища, але, по-перше, виникає питання про кількість визначених авторкою дихотомій психосоціального розвитку як амбівалентних психічних феноменів; і, по-друге, чи є цей перелік остаточним? Вважаємо, що інтерпретація поняття вибору й амбівалентності збагатили б пояснення виокремлених авторкою дихотомій розвитку.

2. У дослідженні дисертанткою запропонована цікава і підтверджена емпіричними даними інтерпретація підлітково-юнацької кризи. Однак у зв'язку з цим виникають питання: по-перше, чи може бути позиція щодо деструктивності проявів кризи, яка є маркером проблем психосоціального розвитку, екстрапольована на розвиток особистості загалом; і по-друге, як кореспондує ідея про два типи прояву кризи – «кризу особистості» і «кризу суб'єктності» – з теоретичними чи емпіричними даними інших дослідників.

3. Загалом продуктивна і обґрунтована на репрезентативному масиві теоретичних даних ідея інтерпретації структури психосоціального розвитку через конструкт «континуум «особистість-суб'єкт» потребує пояснення: чи можна протиставляти особистість і суб'єкт, зважаючи на системність і різнорівневність розвитку різних іпостасей людини – особистості, суб'єкта, індивіда, індивідуальності?

4. Ми вважаємо, що розробка ідеї «динамічної типології», яка трактується авторкою як наступність й зміна типів психосоціального розвитку в період отроцтва і дорослості та наведення переконливих прикладів її застосування для аналізу індивідуальних закономірностей

психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці є важливим результатом дисертаційної роботи, перспективним щодо подальших наукових пошуків. Проте, цей авторський доробок чомусь не знайшов свого відображення в науковій новизні одержаних результатів, а також не знайшов інтерпретації в експериментальній частині дослідження.

5. Можна висловити технічне зауваження щодо презентації методичного апарату дослідження. Серед батареї використаних у емпіричному дослідженні психодіагностичних методик є ті, які не позначені у переліку методичного інструментарію в тексті дисертації та автореферату, наприклад, методика В. О. Ільїна «Диференціал психосоціального розвитку», «Методика діагностики рівня соціальної фрустрації» Л. І. Вассермана, «Фрустраційний тест» С. Розенцвейга.

Указані зауваження й побажання не знижують загальної високої оцінки дисертаційної роботи Шамне А.В., яка є завершеною науковою працею, презентує новий концептуальний підхід до розв'язання актуальної проблеми психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці і, за своїм науковим рівнем, теоретичним і практичним значенням, є прикладом успішного поєднання теоретичної та експериментальної науково-дослідної роботи. Основні положення запропонованої концепції психосоціального розвитку та гіпотези дослідження знайшли своє підтвердження. Розроблена модель психосоціального розвитку та результати її верифікації дають змогу реалізації комплексного підходу до психологічного супроводу, прогнозування та корекції непродуктивних шляхів та кризових проявів розвитку у підлітково-юнацькому віці.

Дисертацію відзначає коректний науковий стиль, логічність, чітка аргументація, ґрунтовність теоретичних засад та переконливість емпіричних результатів. Виклад змісту основних положень у дисертації та авторефераті є ідентичним. Різномічне вивчення змісту дисертації та автореферату Шамне Анжеліки Володимирівни дає підстави констатувати, що за всіма формальними і смислоутворювальними ознаками вони відповідають

Анжеліки Володимирівни дає підстави констатувати, що за всіма формальними і смислоутворювальними ознаками вони відповідають вимогам до такого типу досліджень.

Отже, усе вищезазначене дозволяє стверджувати, що дисертаційна робота Шамне Анжеліки Володимирівни на тему «Теорія і практика психосоціального розвитку особистості у підлітковому та юнацькому віці», подана на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук, відповідає вимогам МОН України, а її авторка заслуговує на присвоєння наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 — педагогічна та вікова психологія.

Офіційний опонент:

завідувач кафедри педагогічної та вікової
психології Східноєвропейського
національного університету

імені Лесі Українки,

доктор психологічних наук, професор

ГОШОВСЬКИЙ Я.О.

01 грудня 2015 року

Свідоцтво
секретар університету
01 12 2015
Селезеньок Л.С.